

אליהו – נביא על סף תהום

סיפור נבואת אליהו מעמיד אותנו בפני מחלוקת קשה בין האל לנביאו.¹ אליהו התפרץ אל הסיפור התנ"כי בגזרת עצירת הגשמים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי הַתְּשֻׁבִי מִתְּשֻׁבֵי גִלְעָד אֶל אַחָאָב חֵי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עָמַדְתִּי לְפָנָיו אִם יִהְיֶה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם לְפִי דְבָרִי" (מלכים א' יז, א), אולם גזרתו זו של אליהו הביאה לוויכוח בינו ובין שולחו: "שהיה קשה בעיני הקדוש ברוך הוא שישראל שרוין מתים ברעב".² הוויכוח לא התנהל בצורה ישירה, אלא באמצעות אירועים שגלגל הקב"ה לפתחו של אליהו, שמהם אמור היה אליהו ללמוד כי גזרתו אינה לרצון לפני האל. דרך שלושה אירועים העמיד הקב"ה את אליהו על אי הנחת שלו מגזרתו. הראשון, שליחתו לנחל כרית ובעיקר יבושת הנחל, שהמחישה לאליהו את התוצאות ההרסניות של גזרתו לחי ולצומח ובעקבותיהם לבני האדם התלויים בהם לפרנסתם ולמחייתם (מלכים א' יז, ב-ז); השני, הגעתו לבית האלמנה בצרפת. שם למד אליהו על הסבל שגורמת הבצורת לבני האדם, בעיקר לחלשים שבהם, שהגיעו עד שערי מוות (שם שם, ח-טז); השלישי, מות בן האלמנה שלימד את אליהו על התוצאות החמורות של הבצורת שהגיעה עד כדי מוות של בן האלמנה הענייה. מות בן האלמנה המחיש, כפי הנראה, את שאירע גם בבתי אחרים (שם שם, יז-כד). כמה פרשנים וחוקרים כבר האריכו לעמוד על משמעותם של האירועים ועל המסר הטמון בהם בתוך מסגרת

1 עצם הוויכוח בין הנביא ובין הקב"ה אינו תופעה יחידאית במקרא, ומצאנו לה דמיון. משה התווכח עם הקב"ה בסנה (שמות פרקים ג-ד), וכן במצרים (שם ו, א-ב) בשאלותיו על דרך ההנהגה האלוהית. אך דוגמה בולטת יותר היא נבואתו של יונה וברירתו. בהמשך דברינו נשוב לדוגמה זו. גם אצל איוב מצאנו ממד של ויכוח עם ה', ראו הרב א' סמט, פרקי אליהו, ירושלים תשס"ג, עמ' 41, הערה 12.

2 רש"י, שם פסוק ז. כן נראה מדברי רבותינו בבבלי, סנהדרין קיג ע"א. וראו ברש"י שם ד"ה כיון דחזא: "הקב"ה דאיכא צערא בעלמא, אמר לו הקב"ה לאליהו: לך צרפתה, לגלגל הדבר שיחזיר לו מפתח של מטר, כדמפרש ואזיל". אולם עיינו רד"ק לפסוק א. מדבריו משמע שאליהו עצר את הגשמים בציווי האל. השאלה אם אליהו פועל בציווי האל נידונה בהרחבה בספרו של הרב א' סמט, שם, במבוא לספר, עמ' 10-18. מסקנתו היא כי האל השולח את הנביא נותן לנביאו חופש פעולה מסוים לפעול על פי שיקול דעתו.

הסיפורים על אליהו והבצורת שהביא, ולא נחזור על דבריהם, ראו בהערה³. ההחמרה של האירועים אמורה הייתה להביא את אליהו לביטול גזרתו ולהבנת המסר האלוהי הטמון בהם. אולם אליהו נדמה כמי שלא הבין את מה שאנחנו, הקוראים בתנ"ך, מבינים, ולא חזר בו מגזרתו, עד שהקב"ה נאלץ לצוות עליו: "לך הָרְאָה אֶל אַחֲזָב וְאַתָּנָה מְטָר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה" (מלכים א יח, א), כנראה בניגוד לדעתו של אליהו עצמו. עוד נשוב להלן לעסוק בציווי זה של הקב"ה, אבל תחילה ננסה להשיב על השאלה מדוע לא הפסיק אליהו את הבצורת למרות חוסר ההסכמה האלוהית לגזרתו. שאלה זו מצטרפת לשאלה אחרת: אם הקב"ה לא היה מעוניין בגזרתו של אליהו, מדוע קיימה? מדוע הקב"ה לא הורה לאליהו להפסיק או שהפסיקה בעצמו והוריד גשם? התמשכות הוויכוח זמן כה רב והתוצאות הקשות שהביא על עם ישראל מחריפות את השאלה: אם "היה קשה בעיני הקב"ה שישאל שרוין מתים ברעב" (כדברי רש"י לפסוק ז) מדוע הוא לא הפסיק את הרעב באופן חד צדדי?⁴

ייתכן שהתשובה לשאלות אלה תלויה בפתרונה של שאלה נוספת, וכדלהלן.

דרכו של אליהו

מסתבר שהרקע לגזרתו של אליהו הוא המסופר בסמיכות לסיפור גזרת הבצורת, על חטאי אחאב:

וְאַחֲזָב בֶּן עֶמְרִי מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל בְּשָׁנַת שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה לְאַסָּא מֶלֶךְ יְהוּדָה וַיִּמְלֶךְ אַחֲזָב בֶּן עֶמְרִי עַל יִשְׂרָאֵל בְּשִׁמְרוֹן עֶשְׂרִים וּשְׁתַּיִם שָׁנָה. וַיַּעַשׂ אַחֲזָב בֶּן עֶמְרִי הָרַע בְּעֵינֵי ה' מְכַל אֶשֶׁר לְפָנָיו. וַיְהִי הַנֶּקֶל לְכַתּוֹ

3 ראו רש"י יז, ז; פירוש האברבנל והמלבי"ם לפרקנו; הרב א' סמט (לעיל הערה 1), עמ' 32 ואילך; הרב ב"צ קריגר, אליהו – נביא בעין הסערה, מרכז שפירא תשס"ו, עמ' 35 ואילך. אולם ראו א' סימון, "מלחמת אליהו בעבודת הבעל: חלקו של הנביא בהשבת ישראל אל אלהיו", קריאה ספרותית במקרא: סיפורי נביאים, ירושלים תשנ"ז, פרק שישי, עמ' 189–206. טענתו של סימון היא שהסיפורים בפרק יז הם תחליף לסיפור הקדשת אליהו, שחירונו בולט במסגרת הסיפורים על פועלו של אליהו. הם מהווים הכנה של אליהו אל שליחותו הקשה. אכן, סימון פירש שהבצורת הובאה על ידי אליהו בשליחות האל (ראו שם עמ' 195, ובהערה 12) ולא מכוח יזמתו של הנביא, וממילא לדעתו לא ייתכן ויכוח בן האל לנביאו על מילוי שליחות זו. על טענתו, ראו בדבריו של הרב א' סמט (שם), עמ' 36, הערה 7. על שאלה זו, ראו הרב א' סמט (לעיל הערה 1), עמ' 69. הרב סמט מציע שחומרת חטאיהם של ישראל בדורו של אחאב הפכה את מעשיו של אליהו למוצדקים. גם אם הקב"ה לא הסכים עם גזרת הבצורת, הוא לא עשה לביטולה, כיוון שהייתה לה הצדקה מסוימת על פי האמור בתורה, שלדור עובד עבודה זרה לא ירדו גשמים והארץ לא תיתן את יבולה.

בַּחֲטָאוֹת יִרְבְּעַם בֶּן נֶבֶט וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת אֵיזָבֵל בַּת אֶתְבַּעַל מֶלֶךְ צִידוֹנִים וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד אֶת הַבַּעַל וַיִּשְׁתַּחֲוּ לוֹ. וַיִּקַּם מִזִּבְחַן לַבַּעַל בַּיִת הַבַּעַל אֲשֶׁר בְּנָה בְּשֶׁמְרוֹן. וַיַּעַשׂ אַחְאָב אֶת הָאֲשֵׁרָה וַיֹּסֶף אַחְאָב לַעֲשׂוֹת לְהַכְעִיס אֶת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל מִכָּל מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו. בְּיָמָיו בְּנָה חֵיאל בַּיִת הָאֱלֹהִי אֶת יְרִיחָהּ בְּאֶבְיָרָם בְּכָרוֹ יִסְדָּהּ וּבִשְׁגֹב צָעִירוֹ הִצִּיב דָּלְתֶיהָ כְּדָבָר ה' אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נוּן (מלכים א טז, כט–לד).

הכתוב מונה את חטאי אחאב, ומדגיש את חומרת חטאיו ביחס לחטאי ירבעם והמלכים שבאו בעקבותיו והלכו בדרכו. חטאי ירבעם נחשבו כעשיית הרע בעיני ה', אך אחאב הוסיף עליהם. מסתבר כי המשותף לאחאב ולירבעם הוא ששניהם שילמו מחיר רוחני כדי להשיג הישגים מדיניים ופוליטיים. ירבעם הקים את המזבחות בדרך ובבית-אל כדי למנוע מן העם לעלות לרגל לירושלים ולהסתופף שם תחת חסותו של רחבעם מלך יהודה. אחאב הוסיף לחטוא כדי ליצור מערכת מסועפת של קשרים עם האומות ששכנו מסביב לממלכתו, וכך חיזק את שלטונו הן מבחינה צבאית הן מבחינה כלכלית. אולם בחטאיו של אחאב יש חידוש ביחס לחטאי המלכים שקדמו לו: אחאב היה המלך הראשון שהכניס עבודה זרה באופן חוקי וממוסד אל תוככי ממלכת ישראל. המזבחות שבנה ירבעם היוו תחליף לעבודת ה' אלוהי ישראל שבמקדש בירושלים. עבודת העגלים הייתה לשם שמים, כלומר לשם ה' אלוהי ישראל; אמנם באיסור, אבל לשם שמים.

אחאב נשא אישה גויה, את איזבל בת אתבעל מלך צידונים. לא ברור אם גייר אחאב את אשתו,⁵ ואם גיירה – האם גיורה אכן נחשב גיור על פי ההלכה, שכן המתגייר צריך לקבל עליו לעבוד את ה' אלוהי ישראל, ואילו איזבל לא פסקה מלעבוד את אליליה.⁶ אחאב לא הסתפק בלעבוד את הבעל בעצמו; הוא הקים מזבח מרכזי לעבודת הבעל, האשרה ועוד. הוא נתן לאיזבל אשתו להכניס

5 נראה בכמה מקומות כי אחאב היה כפוף למנהג המקובל בישראל, ואין זה מסתבר שהיה נושא אישה שלדעת רבים בעם אינה ראויה למלכות, ואף לא לאישות. ראו להלן הערה 12.

6 פרשת גיורה של איזבל מעוררת כמה שאלות, ביניהן מה היו דיני הגיור בתקופה זו, וכיצד התקבלו גרים לישראל. מכל מקום נראה שהעיקרון של כניסה תחת כנפיו של אלוהי ישראל ועזיבת האלילים היה מוסכם. על גיורה של איזבל אשת אחאב, ראו הרב ב"צ קריגר, "וימלוך אחאב בנו תחתיו", לעיל הערה 3, עמ' 26–27, ובמקורות שהביא שם; הרב י"מ ברגמן, "גיורה של איזבל", צהר יד (תשס"ג), עמ' 134–144; י"י ברנד, "בעניין גיורה של איזבל", המעיין נ, א (תשי"ע), עמ' 51–53. בעניין גר שאינו מקיים מצוות, ראו מ' בראלי, "האם אי קיום המצוות על ידי הגר מבטל את גיורו", המעיין מט, ד (תשס"ט), עמ' 36–48.

אל תוך הממלכה את נביאי הבעל שעמלו להפיץ עבודה זרה זו בעם. אחאב לא הסתפק בחטאיו, אלא גרר את העם אחריו.

אולם למרות חטאיו החמורים, שתיקת העם והסכמתו לחטאיו וההידרדרות הרוחנית הנוראה, מבחינה מדינית אחאב דווקא הצליח. הוא ייצב את השלטון בממלכת ישראל, שיפר את הכלכלה ואת יכולותיו של הצבא, בנה בנייה רחבת היקף, כרת בריתות עם ממלכות שכנות, והביא להפשרת היחסים עם ממלכת יהודה.

ההצלחה המדינית, היציבות השלטונית והחיים הנוחים מבחינה כלכלית יצרו חוסר התאמה בין המצב הרוחני והדתי ובין המצב המדיני-כלכלי. ממלכת ישראל, מאז ימיו של ירבעם בן נבט, הלכה ואיבדה מעצמתה. בדרך כלל הייתה התאמה בין מצבה הרוחני הירוד ובין כישלונותיה, בין אי היציבות של מלכיה והתפוררות שלטונה ובין ההידרדרות הרוחנית שהיא נגרה אליה. לנביאי התקופה קל היה להצביע על הקשר שבין החטא ותוצאותיו, על הירידה הדתית ועל הנפילה המדינית והכלכלית שבאה בעקבותיה. אולם בימיו של עמרי, וביותר בימיו של אחאב, התייצבה הממלכה, אך כאמור, יחד עם העלייה המדינית והכלכלית גרמו עמרי ואחאב לירידה דתית ורוחנית. השיקום החומרי של ממלכת ישראל בא על חשבון ההתפתחות הדתית שלה. קשרי החוץ המסועפים הכניסו אל הארץ תרבויות זרות, והקשרים עם בתי מלוכה אחרים השפיעו על רמתו הרוחנית של בית המלוכה הישראלית, קרי, של אחאב עצמו ושל בני ביתו, פקידיו ומשרתיו הרבים.

נביאי התקופה לא יכלו לקשור בין מצב הממלכה ובין רמתה הרוחנית. הייתה זו הפעם הראשונה שהמציאות, כפי שנראתה בעיני המתבונן מבחוץ, לא תאמה את המצופה ממנה על פי התורה ועל פי דברי הנביאים. הנביאים קשרו קשר ישיר בין מצבה הרוחני של האומה ובין מצבה המדיני-כלכלי, ואילו כאן הקשר הזה הופר. יותר מכך, כל עוד עבד העם את ה' אלוהי ישראל, באיסור ובבמות ועל יד העגלים אבל בכוונה לעבוד את ה' אלוהי ישראל, המצב היה גרוע והממלכה הלכה ואיבדה מכוחה. דווקא כאשר החלו לעבוד עבודה זרה השתפר המצב פלאים. חז"ל עמדו כבר על גדולתו של אחאב ומנו אותו בין שלושת המלכים ששלטו על העולם כולו: "תנו רבנן: שלשה מלכו בכיפה, ואלו הן: אחאב, ואחשוורוש, ונבוכדנצר".⁷ כן מצאנו שחז"ל מציינים את עושרו הרב של

אחאב: "לא היה עשיר גדול בעולם כאחאב מלך ישראל, מאתים ושלשים ושנים מלכים עבדו אותו, ואין צורך לומר לבית השן שבנה".⁸

מציאות זו דרשה התמודדות חדשה מצד נביאי ה', שחשו שהפעם המציאות אינה עומדת לימינם. שליחותם בעת הזאת היא לשכנע את העם להפסיק לעבוד עבודה זרה למרות ההצלחות שהיא מביאה בכנפיה. מצב זה הוא אתגר גדול לנביאי ה' דוגמת אליהו, שליח ה' לישראל, והוא גם יוצר שאלה תיאולוגיות קשה: איך ייתכן שדווקא בית המלוכה החוטא ביותר הוא גם המוצלח ביותר? כיצד זוכים אחאב ואנשי דורו החוטאים לסיוע כה גדול ולהצלחה כה גדולה? מדוע אין הם נענשים כמידתה של תורה? מדוע לא חלה עליהם קללת התורה השמורה למי שאינו עושה את רצון ה'?

חז"ל שמו שאלה זו בפיו של אחאב עצמו. כך מתארים חז"ל את נסיבות גזרת הבצורת על ידי אליהו, בדרשתם על הפסוק: "בְּיָמָיו [של אחאב] בָּנָה חֵיָאֵל בֵּית הָאֱלֹהִים אֶת יְרִיחָהּ, בְּאֲבִירָם בָּכְרוּ יִסְדָּהּ וּבְשָׁגוֹב צָעִירוּ הַצֵּיב דָּלְתֶיהָ, כַּדָּבָר הַיְאֹשֵׁר דָּבָר בְּיַד יְהוֹשָׁע בֶּן נוּן" (מלכים א טז, לד):

ממשמע שנאמר באבירם בכורו איני יודע ששגוב צעירו? מה תלמוד לומר שגוב צעירו – מלמד שהיה מקבר והולך מאבירם עד שגוב.

אחאב שושביניה הוה, אתא איהו ואליהו למשאל בשלמא בי טמא. יתיב וקאמר: דילמא כי מילט יהושע הכי לט: לא יריחו על שם עיר אחרת, ולא עיר אחרת על שם יריחו?

אמר ליה אליהו: אין.

אמר ליה: השתא לוטתא דמשה לא קא מקיימא, דכתיב: "וסרתם ועבדתם [אלהים אחרים]" וגוי (דברים יא, טז), וכתיב: "וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים" וגוי (שם שם, יז), וההוא גברא אוקים ליה עבודה זרה על כל תלם ותלם, ולא שביק ליה מיטרא דמיזל מיסגד ליה, לווטתא דיהושע תלמידיה מקיימא?

8 אליהו רבה, מהדורת איש שלום, פרשה י. עושרו של אחאב ניכר גם מתוך הממצא הארכיאולוגי. שרידי ארמונו שנתגלו בשומרון, כמו גם הממצאים על המקום החשוב שתפס בין המלכים שנלחמו באשור בקרב קרקר, מלמדים לא רק על עצמתו הצבאית, אלא גם על יכולותיו הכלכליות לפיתוח אמצעי לחימה. ראו י" גוטמן, "אחאב", אנציקלופדיה מקראית, ירושלים תש"י, עמ' 196–201, ובעיקר בעמ' 198.

מיד: "ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד: חי ה' אלהי ישראל [...] אם יהיה [השנים האלה] טל ומטר" וגו', בעי רחמי והבו ליה אקלידא דמטרא, וקם ואזל.⁹

תרגום:

אחאב היה שושבינו של חיאל בית האלי, בא הוא [=אחאב] ואליהו לשאול בשלום האבל [=לנחם אבלים]. ישב אחאב ואמר: כאשר קילל יהושע כך קילל: לא ירחו על שם עיר אחרת ולא עיר אחרת על שם ירחו? אמר לו אליהו: כן.

אמר לו אחאב: כעת הקללה של משה אינה מתקיימת, שהרי כתוב: וסרתם ועבדתם [אלהים אחרים] וגו', וכתוב: וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו'. ואותו אדם [=אחאב] העמיד לעצמו עבודה זרה על כל תלם ותלם, ולא מניח לו המטר ללכת ולעבוד אותם [=מרוב גשם אי אפשר ללכת ולעבוד אותם], קללת יהושע תלמידו מתקיימת?

מיד: ויאמר אליהו התשבי מתשבי גלעד: חי ה' אלהי ישראל [...] אם יהיה [השנים האלה] טל ומטר וגו', התפלל ונתנו לו מפתח של גשמים, קם והלך.

סמיכת הסיפור על בניית יריחו על ידי חיאל בית האלי ומות ילדיו לסיפור חטאי אחאב, מחד גיסא, ולסיפור גזרת הבצורת על ידי אליהו, מאידך גיסא, הביאה את החכמים לכרוך אותם יחד לסיפור המביע את התמיהה על הגמול שזכו לו אחאב ובני דורו בממלכת ישראל. המפגש של אחאב ואליהו בבית האבל הביא אותם לשיחה על סיבת מותם של ילדיו של חיאל. מסתבר כי אליהו טען כי בניו מתו כיוון שעבר על קללתו של יהושע על מי שיבנה את יריחו (יהושע ו, כו). אחאב עצמו טען שלא ייתכן כי קללת יהושע היא הסיבה למות הבנים, שהרי קללת רבו, משה רבנו, על עובדי העבודה זרה אינה מתקיימת, וכיצד ייתכן שקללת התלמיד גדולה מקללת הרב?

כאמור, שאלתו של אחאב מהוה אתגר לנביאי הדור, אבל גם לנו, לומדי התנ"ך. ממלכת אחאב הייתה ממלכה שבעה ומפונקת, בעלת עצמה צבאית וכלכלית, ובניגוד לבתי המלוכה הקודמים שמלכו על ישראל, בית המלוכה של אחאב השיב את היציבות השלטונית לממלכה. מדוע זכה אחאב ודורו לכל אותה

טובה, אם חטאים היה החמור מכולם? מדוע אחאב הצליח במעשה ידיו למרות חטאיו החמורים?

במדרש חכמים, שהובא לעיל, שאלתו של אחאב נותרת ללא מענה. גם גזרת הבצורת על ידי אליהו מותרה את השאלה ללא תשובה. הנביא, המחליף את שולחו בהבאת העונש, אינו מסביר מדוע על שבועתו של משה אין הקב"ה מקפיד. כיצד ייתכן שעל חטאי אחאב החמורים מתמהמהת התגובה האלוהית לבוא? ובמילים אחרות, מדוע הקב"ה עצמו לא עצר את הגשמים ולא העניש את אחאב ואת בני דורו כפי שמבטיחה התורה?

ייתכן ששאלה זו עצמה עמדה ביסוד גזרתו של אליהו. אליהו גזר על עצירת הגשמים, מפני שלדעתו הקב"ה נמנע מלהביא את העונש הקל, קרי עצירת הגשמים, כדי להביא את העונש הגדול, הגלות. התורה אמנם מבטיחה עצירת השמים מגשם ושהארץ לא תיתן את יבולה לחוטאים, אולם תיתכן אפשרות שבה העונש יתמהמה מלבוא. ייתכן מצב שבו החטא גדול כל כך, עד שאין די בעצירת הגשמים כדי לתקנו. בתוכחה שבפרשת בחקתי (ויקרא פרק כו) נמנות שבע מדרגות של עונשים, הבאות בסדר של החמרה, על מי שלא ישמע בקול ה'. המדרגה הראשונה היא נפילה בידי אויב. המדרגה שאחריה היא עצירת השמים: "וְשִׁבְרֵתִי אֶת גְּאוֹן עֵזְכֶם וְנִתְתִּי אֶת שְׁמֵיכֶם כְּבַרְזֵל וְאֶת אֲרָצְכֶם כְּנֹחֶשֶׁה. וְתִם לְרִיק כְּחֶכֶם וְלֹא תִתֶּן אֲרָצְכֶם אֶת יְבוּלָהּ וְעַץ הָאָרֶץ לֹא יִתֶּן פְּרִי" (שם שם, יט–כ). אולם אם עונשים אלה לא יביאו לשמיעה בקול ה', תגיע לבסוף השבירה המוחלטת, הגלות: "וְהִשְׁמֹתִי אֲנִי אֶת הָאָרֶץ וְשָׁמְמוּ עָלֶיהָ אִיְבֵיכֶם הַיְשָׁבִים בָּהּ. וְאֶתְכֶם אֶזְרֶה בְּגוֹיִם וְהִרִיקְתִּי אַחֲרֵיכֶם חֶרֶב וְהִיִּתְהָ אֲרָצְכֶם שְׁמָמָה וְעָרֵיכֶם יִהְיוּ חֲרָבָה" (שם שם, לב–לג).

גם בספר דברים (יא, טז–יז) נסמכה עצירת השמים אל היציאה מן הארץ: "הִשְׁמְרוּ לְכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אַחֲרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם. וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מָטָר וְהִאֲדָמָה לֹא תִתֶּן אֶת יְבוּלָהּ וְאֶבְדַּתֶּם מִהֲרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נָתַן לְכֶם". עצירת השמים היא המחסום האחרון לפני היציאה לגלות. דור שלא ייענה לקריאה הגלומה בעצירת השמים וישוב אל ה', יאבד מהרה מעל הארץ הטובה. אולם דור שייענה לעצירת הגשמים וישוב, יינצל מן הגלות. עצירת הגשמים היא עצירת המהלך המביא לידי גלות ישראל מארצו על ידי קריאה לעם לשוב מחטאו. הייתכן דור שחייב גלות ונמנעת ממנו דרך התשובה? הייתכן דור שמעשיו כה חמורים עד שנגזרה

עליו הגלות, ותימנע ממנו עצירת הגשמים כדי שלא ישוב אל ה', וכך יביא על עצמו את החמור שבעונשים?

לטענתנו, אליהו סבר שעצירת הגשמים לא באה על אחאב, מפני שחטאיו היו כה חמורים עד שהקב"ה שלל ממנו את הזכות לשוב בתשובה. ממלכת ישראל תחת שלטונו דהרה אל החורבן המלא, ללא כל מעצורים בדמות עצירת הגשמים. בממלכת ישראל התקיים האמור בתהלים (צב, ו-ח): "מִה גָּדְלוֹ מִעֲשׂוֹיָהּ ה' מֵאֵד עֲמָקוֹ מִחֻשְׁבֵּיתֶיךָ. אִישׁ בָּעַר לֹא יִדַּע וְכִסִּיל לֹא יִבִּין אֶת זֹאת. בְּפֶרֶחַ רִשְׁעִים כָּמוֹ עֵשֶׂב וַיִּצְיָצוּ כָּל פְּעָלֵי אֲנֹן לְהִשְׁמָדָם עַדִּי עַד". יש רשעים הפורחים כמו עשב, הגשם יורד בעתו, שדוניהם מוריקים והתבואה גדלה בשפע, אבל זו מלכודת, עושר השמור לבעלי לרעתו, מפני שהוא מסיח את דעת החוטא מחטאו עד שיאבד. אליהו פירש, שההתעלמות האלוהית מחטאי אחאב, איזבל וממלכת ישראל כולה נובעת מכך שגורלה כבר נחרץ למיתה ולגלות. עצירת הגשמים יכולה הייתה רק להפריע לתכניתו של הקב"ה להעניש את אחאב כראוי לו, מפני שהיא תביא אותו לשוב מחטאו ולהינצל מעונשו.

כך נראה שהבין הרמב"ם פרשה זו. בהלכות תשובה דן הרמב"ם בבחירה החופשית, וקבע כי לכל אדם נתונה היכולת לבחור אם להיות צדיק או רשע. גם אם נפל האדם וחטא, עדיין שמורה לו הזכות לבחור בתשובה, לשוב מחטאו ולהינצל מן העונש. אולם פעמים כאשר אדם מרבה לחטוא הוא עלול להיענש בשלילת היכולת לשוב בתשובה. למעשה נשללת ממנו היכולת לבחור בטוב ובעל כורחו הוא ממשיך בדרכו הרעה, עד לנפילתו הסופית. כך כותב הרמב"ם:

ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים, עד שייתן הדין לפני דין האמת שיהא הפירעון מזה החוטא, על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה.¹⁰

לאחר שהביא הרמב"ם מספר דוגמאות לעיקרון זה, הוא התייחס גם אל חטאי ממלכת ישראל בתקופתו של אליהו הנביא, וכתב:

וכן ישראל בימי אליהו לפי שהרבו לפשוע, מנע מאותן המרבים לפשוע תשובה, שנאמר: "ואתה הסבות את לבם אחורנית" (מלכים א יח, לז), כלומר מנעת מהן התשובה. נמצאת אומר שלא גזר האל על פרעה להרע לישראל, ולא על סיחון לחטוא בארצו, ולא על הכנענים להתעב, ולא על

ישראל לעבוד עכו"ם, אלא כולן חטאו מעצמן וכולן נתחייבו למנוע מהן התשובה.

הפסוק שממנו למד הרמב"ם דבר זה הוא מתפילת אליהו במעמד הקרבת הפרים על הר הכרמל. בתפילתו לימד אליהו זכות על ישראל, ותלה את חטאם בכך שהקב"ה כביכול מנע מהם דרך תשובה. לשיטתנו מניעת דרך התשובה אינה התערבות הקב"ה במחשבתם, אלא ההימנעות מהבאת העונש. אי עצירת השמים היא הפיתוי שלא לחזור בתשובה. יתכן כי ככל שגברו חטאיהם של אחאב ובני ממלכתו כך הלך הגשם והתגבר, עד שנוצר מצב שבו ככל שעבדו את הבעל יותר, כך השפע משמים ירד בכמויות גדולות יותר. המצב שבו החוטא מקבל טובה המפתה אותו להידבק בחטאו, מדליקה אצל אליהו נורה אדומה. כבר עמדנו על כך שמלכי בית עומרי, ובעיקר אחאב, הרעו את מעשיהם מכל המלכים שהיו לפניהם. הרעה הגדולה עם הטובה המצורפת אליה מביאות לידי המסקנה הבלתי נמנעת: על ממלכת אחאב נגזר כבר הגרוע מכול. בניסיון הצלה אחרון ניסה אליהו לכפות על הקב"ה לתת הזדמנות נוספת לממלכה החטאה; לעצור את השמים כדי לאפשר להם לראות לאן מובילה אותם עבודת הבעל, לשוב ולתת לאחאב ובני מדינתו את האפשרות לחזור בתשובה.

דברים דומים עולים מפירושו של המהרש"א למדרש חכמים (שהובא לעיל) על פגישתם של אליהו ואחאב בבית חיאל בית האלי. כך מפרש המהרש"א:¹¹

אחאב שושבינו [של חיאל] הוה. אתא איהו ואליהו כו' [...] דודאי על גודל חטא של אחאב שהזכיר לעיל מיניה קאמר אליהו אל אחאב: אם יהיה השנים האלה וגו'. אבל הפסיק בעניין חיאל דעל ידי שהלכו למשאל בשלמא לחיאל ולנחמו, נתגלגל שנשבע אליהו וא"ל לאחאב: אם יהיה השנים וגו', כדמסיק: א"ל השתא לווטתא דמשה כו' ועצר את השמים וגו'. והוא לא יאמין כי הכל נמשך לואבדתם מהרה מעל הארץ וגו' (דברים יא, יז) ומהרה דמריה עלמא כמנין ונושנתם כדאמרי' פ"ב דגיטין.¹²

11 מהרש"א, חידושי אגדות, סנהדרין קג ע"א.

12 בבלי, גיטין פח ע"א. ראו עוד בבלי, סנהדרין לח ע"א: "מאי דכתיב: וישקד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו (דניאל ט, יד) משום דצדיק ה' וישקד ה' על הרעה ויביאה עלינו? אין, צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שהקדים גלות צדקיהו, ועוד גלות יכניה קיימת [...] עולא אמר: שהקדים שתי שנים ליונושנתם. אמר רב אחא בר יעקב: שמע מינה מהרה דמרי עלמא תמני מאה וחמשין ותרתין הווי". הגמרא דורשת את הפסוקים

ביישוב קושייתו של אחאב מעלה המהרש"א את האפשרות "כי הכל נמשך ליואבדתם מהרה מעל הארץ". אליהו עצמו חש כי זהו ההסבר לכך שהקב"ה לא הגיב על חטאי אחאב ובני דורו. אליהו הרגיש כנביא על סף תהום, ואולי כבר תוך כדי הנפילה לתהום; חששו היה שעוד מעט לא תהיה דרך חזרה. לכן הוא פעל באמצעים דרסטיים כל כך. כשנמצאים על סף תהום אין זמן להרבות בדברי הסבר ושכנוע. צריך קודם להציל את העם ורק אחר כך יש מקום לפעולה חינוכית מקיפה.

הסבר זה מאיר את הוויכוח שבין הקב"ה ובין אליהו באור חדש. בעיני אליהו, הקב"ה לא הסכים עם גזרתו מפני שהיא פותחת פתח לתשובת העם. מסיבה זו לא שינה אליהו את דרכו בעקבות האירועים שפקדו אותו לאחר שגזר על הבצורת. אליהו למד מהם על סבל העם מן הבצורת, אך ידע כי סבל הגלות קשה הרבה יותר. הוא לא ויתר על הניסיון, האחרון בעיניו, להציל את הממלכה החטאה מעונש החורבן והגלות הצפוי לבוא עליה.

מחשבתו של אליהו אינה רחוקה מהתיאור של תקופת אחאב בתנ"ך עצמו. להלן (מלכים א יט, יח) נקרא אליהו אל הר חורב, ושם התבשר על חורבן מוחלט הצפוי לממלכת ישראל: "וְהִשְׁאֲרֵתִי בְיִשְׂרָאֵל שְׁבַעַת אֲלָפִים כֹּל הַבְּרָכִים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לַבַּעַל וְכָל הַפֶּה אֲשֶׁר לֹא נָשַׁק לוֹ"¹³. לא לחינם משווה הכתוב בין חטאי מנשה מלך יהודה, שבחטאיו חרבה ממלכת יהודה, ובין חטאי אחאב מלך ישראל: "וְנִטְיֵתִי עַל יְרוּשָׁלַם אֶת קוֹ שְׁמֵרוֹן וְאֶת מִשְׁקַלֶּת בֵּית אֲחָאָב וּמְחִיתִי אֶת יְרוּשָׁלַם כְּאֲשֶׁר יִמְחָה אֶת הַצִּלְחַת מְחָה וְהַפֶּךְ עַל פְּנֵיהָ. וְנִטְשֵׁתִי אֶת שְׂאֲרֵית נַחֲלָתִי וְנִתְתִים בְּיַד אֲיָבִיהֶם וְהָיוּ לְבָז וְלִמְשָׁסָה לְכָל אֲיָבִיהֶם" (מלכים ב כא, יג-יד). חורבן הממלכות נזקף לחובתם של מנשה ואחאב.

בכך אולי התרככה מעט השאלה מדוע אין אליהו נענה לרמזים הנשלחים אליו, וגם אל מול הסבל הגדול שגזרתו גורמת אין הוא מוכן לבטלה ולהשיב את הגשמים לממלכת ישראל. גזרת הבצורת אינה רק התגשמות נבואתו של משה,

בדברים (ד, כה-כו): "כִּי תוֹלִיד בְּנִים וּבְנֵי בְנִים וְנוֹשְׁנֶתֶם בְּאֶרֶץ וְהִשְׁחַתֶּם וְעִשִׂיתֶם פְּסָל תַּמּוֹנֹת כֹּל וְעִשִׂיתֶם קֶרַע בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהֵיךְ לְהַכְעִיסוֹ. הַעִידֹתִי בְכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ כִּי אֲבַדְתֶּם אֶת אֲבֹדוֹן מֵהָרַם מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ לֹא תֵאָרִיכוּ יָמִים עֲלֵיהָ כִּי הַשָּׁמַד תִּשְׁמְדוּן. וְהַפִּיץ ה' אֶתְכֶם בְּעַמִּים וְנִשְׁאַרְתֶּם מִתִּי מִסָּפָר בְּגוֹיִם אֲשֶׁר יִנְהַג ה' אֶתְכֶם שְׁמָה". מן הגמרא עולה שפעמים הקדמת העונש הפחות חמור היא חסד שעושה הקב"ה עם ישראל, כדי שלא יתחייבו בעונש הגלות החמור מכול.

13 נבואה זו היא אחת מהקשות בתנ"ך, ובסופו של דבר לא התקיימה כלשונה, אולי מחמת תשובתו של אחאב המסופרת לאחר המעשה בכרם נבז, להלן פרק כא.

כדברי אחאב במדרש החכמים שהבאנו לעיל, אלא גם מכה קשה לחוסנה של ממלכת ישראל השבעה והמדושנת. הבצורת מביאה בתחילתה לרעב ובהמשך להתפוררות הכלכלה ולירידה בכוח הצבאי, ואולי גם להפרת הברית עם עמי הנכר שבסביבה, שאינם מעוניינים לכרות ברית עם ממלכה ההולכת ומתמוטטת בעקבות הבצורות הארוכות. אולי כעת, כאשר עבודת הבעל אינה גורמת לגשם שירד, יש סיכוי לשינוי כל שהוא בדרכיה של הממלכה החטאה. אין דרך לסגת מן הבצורת, זהו מאבק להצלת העם. בתודעתו של אליהו, ויתור וכניעה לסבל הזמני יגרור את העם כולו לחורבן ולגלות. כאן נאבק הנביא מול שולחו ואינו מוכן לקבל את גזרתו על עם ישראל.¹⁴ אולם דומה שבכך לא מיצינו את הוויכוח שבין האל לנביאו. על כך בפרק הבא.

אחאב ובני דורו בעיני חז"ל

האם צדק אליהו בהערכתו זו? האם התמלאה סאת העוונות? האומנם נגזר על ישראל כבר כעת לגלות, בלא יכולת לתקן ולשוב בתשובה? דומה שעצם "כניעתו של הקב"ה" לאליהו והסכמתו לעצור את הגשמים בגלל גזרתו, מורה שעדיין יש פתח לתיקון.

ואכן מדברי חז"ל נראה שפירשו את הסיבה לאי מניעת הגשם על ידי הקב"ה בצורה אחרת ממה שהצענו בפרק הקודם.¹⁵ מכמה מדרשים עולה כי הסיבה

14 הסבר דומה לזה מצאנו בהקשר של בריחת יונה מלפני ה'. יונה לא היה מוכן להיות מטה זעמו של ה' ולהציל את אשור, שלימים תכה את ממלכת ישראל. ראו במלבי"ם ליונה פרק א. בהמשך דברינו נציע הסבר אחר למעשהו של יונה.

15 גם המלבי"ם הלך בדרך אחרת ממה שהצענו בעיון זה, וכך הוא כותב על שאלתנו (בפירושו למלכים א פרק יז): "אולם התשובה לזה [=לשאלת אחאב] כי עונשי התורה הם רק בעת שישאל תחת ההשגחה האלהית, שאז המטר הוא השגחיי, כמ"ש (שם יג-יד) והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי [כו'] ונתתי מטר ארצכם בעתו, אז בעת יעזבו את ה' תסור מהם ההשגחה ולא יהיה מטר ההשגחיי, אמנם אחר שברוב גלוליהם נעשו כגויי הארצות וסרה מהם ההשגחה לגמרי, והארץ נמסרה בימי אחאב אל הטבע והמערכה, לא יחויב שיפסק המטר הטבעי בעבדם גלולים, כי הטבע תעשה כמנהגה ואין לה קשר עם מעשי בני אדם, שזה רק אצל ההשגחה לא אצל הטבע. וזה רק על עונשי התורה, אולם קללת יהושע שקלל מדעת עצמו, הלא כבוד יהושע ודבורו וגזרתו מקושרת עם ההשגחה האלהית, שה' ישגיח על כבוד צדיקיו לקיים גזרתם, הגם שסרה ההשגחה מן הדור ההוא הרשעים, לא סרה מיהושע הצדיק ומגזרתו וכבודו, ולכן נתקיימה קללתו. ובא אליהו לברר לו זה במופת, שכן תתקיים גם גזרתו גם עתה, אם יגזור על הטל והמטר, וזה מצד שההשגחה דבוקה בו לקיים מוצא שפתיו, מצד שהוא עומד לפני ה' והשגחתו. וז"ש חי ה' אשר עמדתי לפניו, ומצד זה אני גוזר אם יהיה השנים האלה טל ומטר. ובל תחשוב שזה יהיה מצד העונש על רוע מעשיכם, כי אינכם ראויים לעונש השגחיי, כי סרה ההשגחה מאתכם, רק כי אם לפי דברי,

שהקב"ה לא עצר את הגשמים על ממלכת ישראל, למרות חטאיה המרובים, היא צדדי הזכות שהיו בממלכה זו. אמנם אחאב וממלכתו חטאו בעבירות שבין אדם למקום, שקעו בעבודה זרה והלכו אחר תרבויות זרות, אך הם הצטיינו במצוות שבין אדם לחברו. חז"ל מתארים את החברה בממלכת אחאב כחברה בעלת ערכים חברתיים, כמו אחדות, אי דיבור לשון הרע, נאמנות לכבוד האומה ועוד. כך מתארים רבותינו את דורו של אחאב:

רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: תינוקות שהיו בימי דוד, עד שלא טעמו טעם חטא היו יודעין לדרוש את התורה מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור [...] ואחר כל השבח הזה יוצאין למלחמה ונופלין, ע"י שהיה בהן דילטורין [=לשון הרע]. הוא שדוד אמר: "נפשי בתוך לבאים אשכבה לוחטים" (תהלים נז, ה), נפשי בתוך לבאים – זה אבנר ועמשא שהיו לבאים בתורה, אשכבה לוחטים – זה דואג ואחיתופל שהיו לוחטים אחר לשון הרע, ולשונם חרב חדה – אלו הזיפים, שנאמר: "בבוא הזיפים ויאמרו לשאול" (תהלים נד, ב), באותה שעה אמר דוד: "רומה על השמים אלהים" (שם נז, ו) – סלק שכינתך מבינותם.

אבל דורו של אחאב כולו עובדי עבודת כוכבים היו, ועל ידי שלא היו בהם דילטורין יוצאין למלחמה ונוצחין. הוא שאמר עובדיה לאליהו: "הלא הגד לאדוני את אשר עשיתי בהרוג איזבל את נביאי ה' ואחביאם ואכלכלם לחם ומים" (מלכים א יח, יג) [...] ואליהו מכריז בהר הכרמל: "אני נותרתי נביא לה' לבדי" (שם שם, כב) וכל עמא ידעי ולא מפרסמי למלכא.¹⁶

שה' יקיים גזרתי מצד שאני דברתי כן וה' יקיים גזרתי, ולכן הוסיף גם טל שזה אינו נכלל בעונש התורה שכתוב ולא יהיה מטר, למען ידעו שהוא רק ע"פ דברו וגזרתו, ובה יתברר שכן חל העונש מפני גזרת יהושע ודברו". שיטה זו גוררת אחריה קושי גדול, שהרי נמצא חוטא נשכר. כך כותב על שיטה זו הרב ב"צ קריגר (לעיל הערה 3), עמ' 45: "על פי הגיון זה אפשר שהחוטאים לא יענשו כלל על מעשיהם. ואם איתרע מזלם אף יזכו לחיים טובים ומאושרים, ולית דין ולית דיין. ואם ביחס ליחידים השאלה אינה מציקה כל כך, כי הם יקבלו את עונשם בעולם הבא, הרי היא שרירה וקיימת על כלל האומה. זוהי למעשה בעיית רשע וטוב לו צדיק ורע לו, שעולה בכל חריפותה ועצמתה בתקופת אחאב". במדבר רבה יט, ב. וראו עוד בירושלמי, פאה, א, א; ויקרא רבה כו, ב, ועוד.

על אחאב¹⁷ עצמו אמרו רבותינו שהיה שקול, כלומר מחצה עוונות ומחצה מצוות, והיה מהנה תלמידי חכמים מנכסיו :

אמר רב נחמן : אחאב שקול היה, שנאמר : "ויאמר ה' מי יפתה את אחאב ויעל ויפל ברמת גלעד ויאמר זה בכה וזה אמר בכה" (מלכים א כב, כ). מתקיף לה רב יוסף : מאן דכתב ביה : "רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' אשר הסתה אתו איזבל אשתו" (שם כא, כה), ותנינא : בכל יום הייתה שוקלת שקלי זהב לעבודה זרה, ואת אמרת שקול היה? אלא : אחאב ותרן בממונו היה, ומתוך שהנה תלמידי חכמים מנכסיו – כיפרו לו מחצה.¹⁸

כך עולה גם מדברי הירושלמי :

ר' לוי עבד דרש הדין קרייא אשתא ירחין לגנאי : "רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' " (מלכים א כא, כה). אתא [אחאב] לגבי בליליא א"ל : מה חטית לך ומה סרחית קדמך? אית לך רישיה דפסיקא ולית לך סופיה, "אשר הסתה אותנו איזבל אשתו". עבד דרש ליה שיטא ירחין לשבח : "רק לא היה כאחאב אשר היסתה אותנו איזבל אשתו".¹⁹

תרגום :

רבי לוי דרש את הפסוק הזה שישה חודשים לגנאי : "רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' ". בא [אחאב] אליו בלילה, אמר לו : מה חטאתי לך? ומה סרחתי לפניך? יש לך ראש הפסוק ואין לך סופו : "אשר הסתה אותנו איזבל אשתו". עמד ודרש לו שישה חודשים לשבח : "רק לא היה כאחאב אשר היסתה אותנו איזבל אשתו".

הדרישה על אחאב שישה חודשים לשבח ושישה חודשים לגנאי מלמדת על היותו שקול. היא מלמדת על המורכבות שבאישיותו ובמעשיו. אי אפשר לדון אותו לכף חובה מבלי לראות גם את נקודות הזכות של פעולותיו. נקודת הזכות המרכזית הנדרשת לזכותו על ידי רבי לוי היא שמעשיו הרעים נעשו בהשפעת איזבל אשתו : "אשר הסתה אותנו איזבל אשתו".

17 סיכום חטאיו וזכויותיו של אחאב, ראו : הרב מ' כשר, "שו"ת בעניין מהותו של אחאב", התקופה הגדולה, ירושלים [חש"ד], עמ' רצג-שכא.

18 בבלי, סנהדרין קב ע"ב.

19 ירושלמי, סנהדרין י, ב (כח ע"ב).

אולם אפילו על איזבל שהסיתה את אחאב מצאו חז"ל מקום לציין את שבחה בדרשה מפתיעה.²⁰ לאחר הריגת נביאי הבעל, בני חסותה של איזבל, על ידי אליהו, שולחת איזבל איום אל אליהו: "וַתִּשְׁלַח אִיזָבֵל מִלְאָךְ אֶל אֱלִיָּהוּ לֵאמֹר: כֹּה יַעֲשׂוּן אֱלֹהִים וְכֹה יוֹסִפוּן כִּי כָעַת מִחַר אָשִׁים אֶת נַפְשְׁךָ כְּנַפְשׁ אֶחָד מֵהֶם" (מלכים א יט, ב). מדוע שולחת איזבל איום לאליהו ולא שולחת אחריו בחשאי? הרי הוא יכול לכלכל את מעשיו, להתכונן לקראת הבאות ואולי גם לברוח? מדוע היא דוחה את הריגתו למחר?²¹ לדעת הדרשן, מתוך גנותה שמענו את שבחה. באופן מודע היא מקדימה להודיע לאליהו כדי לאפשר לו לברוח ולהציל את חייו. הדברים נאמרים בהשוואה לשאול, המלך הצדיק, שלא אפשר ליריביו להציל את נפשם:

"וישלח שאול מלאכים אל בית דוד לשמרו" (שמואל א יט, יא) – זה שאמר הכתוב: "לכן כה אמר ה' אלהים יען המנכם מן הגוים אשר סביבותיכם בחקותי לא הלכתם ואת משפטי לא עשיתם וכמשפטי הגוים אשר סביבותיכם לא עשיתם" (יחזקאל ה, ז). רבנין ורבי יהודה ברבי סימון:

רבנין אמרין: כרעים עשיתם וכטובים לא עשיתם.

רבי יהודה ברבי סימון [אמר]: אפילו כרעים לא עשיתם. איזבל בת כומרים, היא משלחת ואומרת לאליהו: "כעת מחר אשים את נפשך כנפש אחד מהם" (מלכים א יט, ב), ופותחת לו פתח [שיברח], והכא: "וישלח שאול מלאכים" וגו', הוי [אומר] אפילו כרעים לא עשיתם.

גם גמילות חסדים למדו חכמים מאיזבל:

גמילות חסדים מניין אנו למדין לאבלים? מאיזבל שהייתה ביתה סמוך לשוק, וכל מת שהיה עובר בשוק הייתה יוצאת מתוך ביתה ומכה בכפי ידיה ומקוננת בפיה ומהלכת עשרה צעדות, וכל חתן שהיה עובר בשוק הייתה יוצאה מתוך ביתה ומצלצלת בכפי ידיה ומקלסת בפיה ומהלכת עשר צעדות.

ונתנבא עליה אליהו זכור לטוב: "הכלבים יאכלו את איזבל בחלק יזרעאל" (על פי מלכים ב ט, לה), והאברים שהיו גומלי חסד לא שלטו

20 מדרש שמואל (בובר), כב, ג.

21 ייתכן שאיזבל לא כיוונה לרצוח את אליהו, אלא להרוג אותו קבל עם ועדה. נראה שהיא מתכננת לו משפט ראווה כשם שעשתה לנבות. ראו הרב א' סמט (לעיל הערה 1), עמ' 258.

הכלבים בהם, שנאמר: "וילכו לקברה ולא מצאו בה [כי אם הגלגלת והרגלים וכפות הידים. וישבו ויגידו לו (ליהוא) ויאמר: דבר ה' הוא אשר דבר ביד עבדו אליהו התשבי לאמר: בחלק יזרעאל יאכלו הכלבים את בשר איזבל]" (שם שם, לה–לו).²²

נקודה חשובה נוספת עומדת לזכותו של אחאב, ולמעשה למסורת שלטונית חדשה שהחלה באביו. מלכי ישראל שקדמו לבית עומרי היו עסוקים בעיקר בעצמם ובשרידותם. בית עמרי, ובייחוד אחאב, שמו את טובת המדינה לפני טובתם האישית. השקעתם הרבה בפיתוח הלאומי של עם ישראל, כלכלתו, צבאו ושיפור תנאי חייו, הם עצמם זכות שעמדה להם. המדינה בישראל היא עניין של מצווה, וההופעה הלאומית היא קודש. דוגמה לדבר נוכל למצוא במדרש חכמים:

אמר רבי יוחנן: מפני מה זכה אחאב למלכות עשרים ושתים שנה, מפני שכיבד את התורה שניתנה בעשרים ושתים אותיות. שנאמר: "וישלח מלאכים אל אחאב מלך ישראל העירה ויאמר לו: כה אמר בן הדד כספך וזהבך לי הוא ונשיך ובניך הטובים לי הם [...] כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו [...] ויאמר למלאכי בן הדד אמרו לאדני המלך כל אשר שלחת (לעבדך) [אל עבדך] בראשונה אעשה והדבר הזה לא אוכל לעשות" (מלכים א כ). מאי מחמד עיניך, לאו ספר תורה?²³

על פי דברי הגמרא אחאב היה מוכן לתת לבן הדד את כספו, נשיו וילדיו כדי למנוע מלחמה, אבל לא את ספר התורה. אחאב כיבד את התורה לא מצדה הדת, אלא מצדה הלאומי. התורה היא נכס לאומי שאותו אחאב אינו יכול לבזות ולמסור כשלל לאויב. ואכן בעקבות סירובו זה נפתחה מלחמה בין ארם לישראל.

לא נוכל לסיים את סקירתנו זו בלי להזכיר את הדרך שבה מת אחאב. במלחמתו נגד הארמים הוכה אחאב:

וְאִישׁ מִשֵּׁךְ בְּקִשְׁת׃ לְתַמּוֹ וַיִּכֶּה אֶת מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בֵּין הַדְּבָקִים וּבֵין הַשָּׂרִיָּן וַיֹּאמֶר לְרַפְּבוּ הַפֶּךָ יָדְךָ וְהוֹצִיאֵנִי מִן הַמַּחֲנֶה כִּי הִחֲלִיתִי. וַתַּעֲלֶה הַמַּלְחָמָה בַּיּוֹם הַהוּא וְהַמֶּלֶךְ הָיָה מְעַמָּד בְּמִרְכָּבָה נִכַח אֲרָם וַיָּמָת בְּעָרֵב וַיִּצָּק דָּם

22 פרקי דרבי אליעזר (היגר), פרק יז.

23 בבלי, סנהדרין קב ע"ב.

המִכָּה אֶל חֵיק הַרְכָּב. וַיַּעֲבֹר הַרְנָה בְּמַחְנֶה כְּבֹא הַשָּׁמֶשׁ לְאִמֹר אִישׁ אֶל
עִירוֹ וְאִישׁ אֶל אֶרְצוֹ (שם כב, לד–לו).

למרות הידיעה הברורה כי הישארותו בשדה המערכה כאשר הוא פצוע תביא אותו אל מותו, החליט אחאב להישאר בשדה המערכה כדי לא להפיל את המורל של לוחמיו ולגרום לנפילה כללית שייהרגו בה לוחמים רבים ויינגף ישראל. מסירות נפשו של אחאב על לוחמיו ועל ממלכתו אינה מאפיינת רק את יום מותו. הד לה נוכל לשמוע בדברים המתפרצים מפיו בשעה שפגש את אליהו, לאחר שלוש שנות בצורת: "וַיְהִי כִּפְּאֹת אַחָאָב אֶת אֱלֹהֵיו וַיֹּאמֶר אַחָאָב אֱלֹהֵי: הֲאֵתָה זֶה עֹכֵר יִשְׂרָאֵל?" (שם יח, יז).

אם כן: חיוב גדול בצדדים שבין אדם לחברו ובין אדם למדינתו, אך מאידך שלילה גדולה בעברות שבין אדם למקום – העבודה הזרה. על התנגשות כזו כתב הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק בספרו משך חכמה (שמות יד, כב). הוא טען כי אמנם ביחיד עבודה זרה חמורה מלשון הרע ומחלוקת, אבל בציבור שחיתות במידות גרועה יותר. וכך הוא כותב:

בהתבונן בדרכי התורה נראה כי במצוות שמעיות כמו עבודה זרה ועריות יש כרת וסקילה ושאר מיתות ומלקות. לא כן בנימוסיות ומידות כמו מחלוקת, לשון הרע, רכילות, גזל, אין בו מלקות [...] אולם זה דווקא ביחיד העושה, אבל אם הצבור נשחתיך, בזה מצאנו להיפך בירושלמי דפאה (א, א): דורו של דוד כולם צדיקים היו, ועל ידי שהיו בהם דלטורין היו נופלים במלחמה וכו', אבל דורו של אחאב, עובדי עבודה זרה היו, ועל ידי שלא היו בהם דילטורין היו יורדים למלחמה ומנצחים. שאם הצבור נשחתיך בעבודה זרה ועריות על זה נאמר: "השוכן אתם בתוך טומאתם" (ויקרא טז, טז). אבל בנימוסיות ומידות לשון הרע ומחלוקת, על זה כתוב: "רומה על השמים" וכו' (תהלים נז, ז), כביכול סלק שכינתך מהם. וגדולה מזו אמרו: ²⁴ שבמקדש ראשון היו עובדי עבודה זרה עריות (ושפיכות דמים) ובמקדש שני היו עוסקים בתורה ובמצוות (וגמילות חסדים, ומפני מה חרב?) מפני שנאת חנם, (ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלוש עבירות: ע"ז גילוי עריות ושפיכות דמים). ושם שאלו, מה הם גדולים? תנו עיניכם בבירה שחזרה לראשונים (ולא חזרה לאחרונים). הרי דאם הצבור נשחתיים במידות, גרוע יותר מאם נשחתיך במצוות [...]

ולכן מצאנו שעל העגל שהיה החטא בעבודה זרה, מחל הקדוש ברוך הוא להם ונתרצה להם, אבל על מרגלים שהיה לשון הרע וכפיות טובה לא מחל להם, ונגזר "במדבר הזה יתמו" וכו'.²⁵

נמצא כי דורו של אחאב הצטיין דווקא בנימוסיות, כלומר במצוות שבין אדם לחברו ובמידות מתוקנות, ואילו חטאו היה בעבודה זרה ובעריות, שעל זה נאמר: "השוכן אתם בתוך טומאתם". מסתבר כי מסיבה זו לא נעצרו השמים ולא פסקו הגשמים מלרדת על ממלכת ישראל, למרות חטאי אחאב ואיזבל אשתו.

האם כל זה נעלם מעיני אליהו? האם אליהו לא ראה את מסירותו של אחאב ואת האחדות הנוהגת בבני דורו? האם לא ידע אליהו את מה שידעו חז"ל? קשה להניח שאליהו, הנביא הגדול, לא הכיר ולא הביא בחשבון את צדדי הזכות שבממלכת ישראל. מדוע אם כן הוא חושב שסכנת גלות מרחפת מעל לראשה של הממלכה?

מפני שדרך העבודה זרה היא, שהיא מתחילה בדעות ומסתיימת במידות. עבודה זרה בתחילתה פוגעת בעולם הדעת והאמונה, אבל עם הזמן היא מחלחלת אל הנפש ומשחיתה גם אותה. השחיתות במידות ובנימוסיות נלווית תמיד אל הקלקול שמביאה העבודה הזרה בדעות. אליהו יודע את מצב הדור וכן את נקודות החוזק שלו, אבל מבין שהם לא יחזיקו מעמד לזמן רב. דרך העבודה הזרה היא להשחית את המידות, וסופם של ישראל שהעבודה הזרה תפגע גם בתחושת האחדות ובטוהר המידות. עבודת הבעלים שאיזבל מפיצה בישראל תשחית בסופו של דבר את המידות של בני הממלכה, תשחק את תחושת האחדות, את הזהירות מלדבר ומלקבל לשון הרע ואפילו את מידת החסד. אז, גם נקודת הזכות האחרונה שנותרה לישראל תיעלם. אליהו אינו מתכחש לנקודות הזכות של אחאב, אבל יודע שהן לא תחזקנה מעמד זמן רב. השחיתות השלטונית, וגם זו הציבורית, בוא תבוא. ייתכן שאפילו אליהו לא שיער עד כמה מהר זה יקרה. על כך נעמוד להלן, אבל קודם כול ננסה להשיב על השאלה: מדוע מתנגד הקב"ה לדרך פעולתו של אליהו? האם הקב"ה עצמו אינו יודע שהעבודה הזרה תביא גם לשחיתות של מידות? על כך בפרק הבא.

25 על חטא העגל, ראו שמות לב, יד; על חטא המרגלים, ראו במדבר יד, כט-לח.

השפעת פעולתו של אליהו על העם ועל מלכו

לאחר שלוש שנים החליט הקב"ה להביא לסיימה של הבצורת הקשה: "וַיְהִי יָמִים רַבִּים וַדְּבַר ה' הָיָה אֶל אֱלֹהֵי בְשֻׁנָּה תְּשַׁלִּישִׁית לֵאמֹר. לֶךְ תִּרְאֶה אֶל אַחָאָב וְאֶתְנָה מִטֶּרַעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (מלכים א יח, א). מדוע שלח ה' את אליהו להוריד גשם? האם תוקנו הקלקולים, והעם ובעיקר בית המלוכה הפסיקו לעבוד עבודה זרה? האם הופנם המסר שאותו רצה אליהו להעביר לעם דרך גזרתו הנוראה? האם העם חזר בתשובה?

הרד"ק בפירושו (שם) טען: "כי מפני הרעב שבו רבים בתשובה והטיבו דרכיהם, ועוד שהיו בישראל ז' אלפים אשר לא כרעו לבעל", ולכן ציווה הקב"ה על אליהו להיראות אל אחאב ולתת מטר על פני האדמה. אולם האמת היא שקשה להלום את פירושו של הרד"ק. האם אחאב ובני ביתו חדלו לעבוד עבודה זרה? לא רק שלא היה שיפור בתחום זה, אלא שרדיפת עובדי ה' על ידי איזבל נמשכה, ועובדיה אשר על הבית צריך עדיין להחביא את נביאי ה' במערות. העם עצמו, באירוע על הכרמל, מכריז כי "ה' הוא האלוהים" (מלכים א יח, לט) רק לאחר הנס הגדול. קודם לכן הוא מתלבט, ועל שאלתו של אליהו לפני שהוריד אש מן השמים לא ענו אותו דבר: "וַיִּגַּשׁ אֱלֹהֵי אֶל כָּל הָעָם וַיֹּאמְרוּ: עַד מָתַי אֲתָם פֹּסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסַּעֲפִים? אִם ה' הָאֱלֹהִים לָכֵן אֶחְרָיו וְאִם הַבַּעַל לָכֵן אֶחְרָיו וְלֹא עָנוּ הָעָם אֹתוֹ דְּבָר" (שם שם, כא). אותם שבעת אלפים אשר לא כרעו לבעל, המוזכרים בדברי הרד"ק, לא נהגו כן בעקבות הבצורת. מדברי הכתוב (שם יט, יח) נראה כי הם שמרו אמונים לה' אלוהי ישראל עוד קודם לגזרתו של אליהו. נראה יותר שהקב"ה החליט להוריד גשם אף שהעם לא שב בתשובה. ואכן כך מפורש במדרש תהלים (קיו):

היה הקב"ה מפתה לאליהו שילך ויראה אל אחאב, שנאמר: לך הראה אל אחאב. אמר לו אליהו: היאך אני הולך ועד עכשיו לא עשה תשובה? אמר לו הקב"ה: כשהייתי משקה את עולמי אדם אחד היה בעולם והשקתי את עולמי בעבורו, שנאמר: ואד יעלה מן הארץ [...] אף עכשיו: לך הראה אל אחאב ואתנה מטר.

חזרנו אם כן לשאלתנו, מפני מה החליט הקב"ה להוריד גשם אף שהעם לא שב בתשובה?

אפשר שתוצאות הרעב היו קשות כל כך עד שלא נותרה בררה: להפסיק את הבצורת או לאבד את הכול. הבצורת גרמה לא רק לרעב, אלא לשיתוק כל

המשק, לנפילת הכלכלה, ואף להידרדרות צבאית חמורה, שהביאה בעקבותיה סדרה של מלחמות עם ארם שראו את חולשת ישראל, כנראה בגלל הרעב. דבר דומה מצאנו בנבואת יונה בן אמת בימי ירבעם השני:

בשנת חמש עשרה שנה לאמציחו בן יואש מלך יהודה מלך ירבעם בן יואש מלך ישראל בשמרון ארבעים ואחת שנה. ויעש הרע בעיני ה' לא סר מכל חטאות ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל. הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערב כדבר ה' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמת הנביא אשר מגת החפר. כי ראה ה' את עני ישראל מרה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עזר לישראל. ולא דבר ה' למחות את שם ישראל מתחת השמים ויושיעם ביד ירבעם בן יואש (מלכים ב יד, כג-כז).

אולי גם כאן: "ראה ה' את עני ישראל מרה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עזר לישראל. ולא דבר ה' למחות את שם ישראל מתחת השמים". סיוע לסברה זו ניתן למצוא במצב הקשה המתואר בעת מצור הארמים על שומרון, המתואר בפרק כ. כיצד ייתכן שהצבא הארמי הצליח להגיע עד למרכז השומרון? היכן צבאו של אחאב? מסתבר כי פעולה זו הייתה תוצאת הרעב הקשה בממלכת ישראל, שהביאה להחלשת הכלכלית ולחולשה צבאית גדולה. חולשה זו עודדה את מלך ארם לצאת ולהילחם נגד ישראל ואפשרה לו להגיע עד ללב הממלכה מבלי ששום כוח צבאי משמעותי יוכל לעמוד בדרכו.

אולם עיון בכתוב מעלה אפשרות נוספת להבנת רצון ה' להוריד גשם ולסיים את הבצורת.²⁶ אולי דווקא העובדה שהעם לא שב למרות הבצורת הקשה היא שהביאה את הקב"ה לצוות על אליהו להפסיקה. אכן, אי ההיענות של אחאב ושל העם לגזרתו של אליהו וחוסר הסכמתם לשוב בתשובה למרות הבצורת הקשה מתמיהים. מדוע העם לא שב בתשובה? מדוע הבצורת לא ריככה את קשיות לבו? מדוע כל פעולותיו של אליהו לא הצליחו להביא את העם ואת המלך לחזור מדרכם הרעה? כדי לענות על שאלה זו יש לבדוק כיצד נתפסה פעולתו של אליהו בעיני העם. שלוש דמויות נפגשות עם אליהו לאחר שנות הבצורת הארוכות, ומדבריהן אל אליהו ניתן לעמוד על יחסם אליו ועל הבנתן את מעשיו: עובדיה, אחאב והעם במעמד על הכרמל.

26 את האפשרות שנעלה להלן למדנו מדבריו של הרב א' סמט בספרו פרקי אליהו (לעיל הערה 1), עמ' 98 ואילך, שם הוא מאריך בהסברתה, ואנו נביאה בקצירת האומר.

לאחר שנשלח אליהו על ידי הקב"ה להיפגש עם אחאב, הוא בא לשומרון ופגש ראשונה את עובדיה אשר על ביתו של אחאב. וכך מתוארת השיחה ביניהם:

וַיְהִי עֲבֹדְיָהוּ בְדַרְדָּךְ וַהֲנִיחָהּ אֱלֹהֵהוּ לְקַרְאָתוֹ וַיִּכְרְהוּ וַיִּפֹּל עַל פָּנָיו
וַיֹּאמֶר: הֲאֵתָה זֶה אֲדֹנָי אֱלֹהֵהוּ.

וַיֹּאמֶר לוֹ: אֲנִי, לָךְ אָמֹר לֹאֲדֹנֶיךָ הֵנָּה אֱלֹהֵהוּ.

וַיֹּאמֶר: מָה חֲטָאתִי כִּי אֵתָה נִתַּן אֶת עֲבֹדְךָ בְּיַד אַחְזָב לְהַמִּיתָנִי?

חִי ה' אֱלֹהֶיךָ אִם יֵשׁ גּוֹי וּמַמְלָכָה אֲשֶׁר לֹא שָׁלַח אֲדֹנָי שָׁם לְבַקֵּשׁךָ וְאָמְרוּ
אֵין וְהַשְׁבִּיעַ אֶת הַמַּמְלָכָה וְאֶת הַגּוֹי כִּי לֹא יִמְצָאָכֶם. וְעַתָּה אֵתָה אָמַר לָךְ
אָמֹר לֹאֲדֹנֶיךָ הֵנָּה אֱלֹהֵהוּ. וְהָיָה אֲנִי אֵלֶיךָ מֵאֵתְךָ וְרוּחַ ה' יִשָּׁאֲךָ עַל אֲשֶׁר לֹא
אָדַע וּבָאתִי לְהַגִּיד לְאַחְזָב וְלֹא יִמְצָאֲךָ וְהִרְגֵנִי וְעֲבֹדְךָ יֵרָא אֶת ה' מִנְעָרָי.
הֲלֹא הִגַּדְתָּ לֹאֲדֹנָי אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּהַרְגִי אִיזָבֵל אֶת נְבִיאֵי ה' וְאַחְזָב
מִנְבִיאֵי ה' מֵאֵה אִישׁ חֲמָשִׁים חֲמָשִׁים אִישׁ בְּמַעְרָה וְאֶכְלָכֶם לֶחֶם וְמַיִם.
וְעַתָּה אֵתָה אָמַר לָךְ אָמֹר לֹאֲדֹנֶיךָ הֵנָּה אֱלֹהֵהוּ וְהִרְגֵנִי.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵהוּ: חִי ה' צְבָאוֹת אֲשֶׁר עִמָּדְתִּי לְפָנָיו כִּי הַיּוֹם אֲרָאָה אֶלְיוֹ
(מלכים א יח, ז-יד).

במהלך השיחה עובדיה מאשים את אליהו בשליחתו אל מותו בידי אחאב. דבריו של עובדיה מבטאים חוסר אמון עמוק של עובדיה באליהו, עד כדי האשמתו כי הוא מוכן להפקיר את נפשו (של עובדיה) כדי להתעלל באחאב. תחושתו של עובדיה היא, כי הוא עומד לשלם את מחיר המאבק שבין הנביא למלך. את חששו ניתן לראות בנאומו הארוך, שבו הוא מזכיר את צדקותיו, וחוזר פעמיים על האשמתו של אליהו בגרימת מותו הצפוי, בגין שליחתו אל אחאב. בעיני עובדיה, אליהו נתפס כמי שלוחם במלך ישראל וכל האמצעים כשרים לדעתו, כדי לזכות במאבקו זה, כולל פגיעה בצדיקים וביראי ה'. עובדיה בתודעתו מייחס את הבצורת למאבקי הכוח שבין מלך ישראל ובין הנביא, ולא לחטאי המלך והעם. תפיסתו של עובדיה, מיראי ה' בדורו של אחאב, מלמדת על תפיסת העם את אליהו. המאבק של אליהו באחאב נתפס כמאבק של הנביא ולא של ה', והנביא לדעת העם אינו מבחין בין פגיעה ברשעים העובדים עבודה זרה ובין פגיעה בצדיקים. כשם שאליהו פגע גם בצדיקים בגזרת הבצורת, כן הוא מוכן לפגוע בעובדיה הצדיק שלא עשה שום עוול, כדי לנצח את אחאב. תפיסה זו

של העם מונעת את התשובה. הבצורת לדעת העם אינה בשל החטא, אלא בגלל המאבק שבין המלך והנביא. וכך כותב הרב אלחנן סמט:²⁷

העובדה שעובדיהו ייחס לאליהו כוונות כפי שייחס לו, מלמדת כי סביר היה בעיני עובדיהו שכך ינהג הנביא המוכר לו מראשית מאבקו באחאב: בקשיחות לב, באי התחשבות בין ראוי לעונש לשאינו ראוי לו, עד כדי גרימת מוות לאיש צדיק.

ברור שכל עוד נתפס המאבק שבין אחאב ואליהו כמאבק בין המלך לנביא ולא כעונש על חטאי העם, אין טעם להמשיך בו עוד. הוא לא יביא את העם לתשובה.

הדמות השנייה שאותה פוגש אליהו היא אחאב המלך. גם כאן מוצג אליהו כאויב העם ולא כשליחו של האלוהים: "וַיְהִי כִּי אָוֹת אַחְזָב אֶת אֱלֹהֵי וַיֹּאמֶר אַחְזָב אֱלֹהֵי: הֲאֵתָה זֶה עֹכֵר יִשְׂרָאֵל?" (מלכים א' יח, יז). הביטוי "עוכר ישראלי" מייחס את הבצורת לאליהו ולא לה'. לא אחאב הוא שנתפס כחוטא וכדמות לא מוסרית שבגינה בא הרעב, אלא דווקא אליהו. מבטו זה של אחאב על אליהו תואם לנקודת מבטו של עובדיהו, שהיה מיראי ה'.

גם פגישת אליהו עם העם במרומי הר הכרמל מביאה למסקנה דומה. כך מתואר המפגש: "וַיִּגַּשׁ אֱלֹהֵי אֵל כָּל הָעָם וַיֹּאמֶר: עַד מָתַי אַתֶּם פֹּסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסַּעֲפִים? אִם ה' הָאֱלֹהִים לָכֹו אַחְרָיו וְאִם הַבַּעַל לָכֹו אַחְרָיו. וְלֹא עָנּוּ הָעָם אֹתוֹ דְּבָר" (שם שם, כא). גם לאחר הבצורת הארוכה העם עדיין אינו יודע להשיב על שאלתו של אליהו מי הוא האלוהים. שתיקת העם מלמדת על הריחוק של העם מאליהו, ובעיקר על חוסר הבנתו כי הבצורת הארוכה היא עונש מה'. אילו הבין העם כי הבצורת היא עונש מאת ה', הרי שהיה יודע כי ה' הוא האלוהים. אין מנוס מן המסקנה כי גם בעיני העם גִּזְרַת הבצורת הנוראה אינה קשורה לחטאיהם או לעונש מאת ה', אלא קשורה למלחמתו של אליהו באחאב המלך, ולכן אין היא מוצדקת. הדרך הקשה שבה צועד אליהו אינה מניבה פְּרוֹת, מפני שפעולתו נתפסת כענישה בלתי צודקת ולא כפעולה חינוכית הבאה לתקן את חטאי העם. סיוע לכך ניתן אולי למצוא בנבואה שאליהו מקבל בהר חורב, וכבר עמדו על כך הכותבים שלפנינו.

בדברינו אלה חרגנו מעט מתחומי המאמר. נשוב אל הוויכוח שבין האל לנביאו. בפרקים הקודמים טענו כי הקב"ה לא עצר את הגשמים מעל ממלכת

27 סמט (לעיל הערה 1), עמ' 113.

ישראל החוטאת, מפני שהייתה להם נקודת זכות. לצד העבודה הזרה הייתה אחווה ומסירות, אחדות ומידות מתוקנות. אולם אליהו טען כי העבודה הזרה לא תישאר בתחומי הדעת והאמונה, אלא תחלחל גם אל מעמקי הנפש, תשחית את המידות ותבטל את נקודת הזכות האחרונה של ממלכת ישראל, את האחדות, את היושר, את ההתנהגות המוסרית ואת המסירות על האומה. אז עלול להיות מאוחר מדי. מוטב להביא את העונש הקל, קרי את הבצורת, כבר כעת, מאשר להמתין עד שיתחייבו גלות. לא עבר זמן רב עד שאליהו נוכח לדעת עד כמה צדקו דבריו. על כך בפרק הבא.

"מצאתי"

המפגש הבא בין אליהו ואחאב התרחש בכרם נבות שנגזל על ידי אחאב. כיצד משתלב סיפור לקיחת כרם נבות במסכת הסיפורים העוסקים בוויכוח שבין ה' לנביאו? נראה כי סיפור הריגתו של נבות ולקיחת כרמו על ידי אחאב הוא התגשמות תחזיתו של אליהו, כי העובד עבודה זרה לא יישאר מושחת בדעות בלבד, אלא ייהפך להיות מושחת גם במידות. מן הסיפור עולה כי אליהו לא צריך היה להמתין זמן רב כדי להוכיח את צדקת טענתו. מעשה כרם נבות מציג את השחיתות המוסרית הנגררת אחר חטאי העבודה הזרה. היכן המסירות, רגש האחדות, ההישמרות מלשון הרע? מה נותר מכל חסדה של איזבל לאחר הרצח? מה נותר מכל זכויותיו של אחאב לאחר שרצח וגם ירש? כעת לומד אחאב על בשרו שלא ניתן להיות עובד עבודה זרה ולהישאר מוסרי. עבודת הבעלים משחיתה כל חלקה טובה, אף את זו שבין אדם לחברו. הזכות האחרונה של אחאב נפלה. הנבואה הקשה על מפלת בית אחאב נאמרה מפיו של אליהו דווקא בשעה זו, כשאחאב מעד במצוות שבין אדם לחברו. כל עוד חטאיו סבבו סביב עבודת הבעל ולא פגעו במסירותו לעם ישראל ובאחריותו המוסרית, המשך הגשם לרדת וההצלחה האירה לו פנים. נקודת הזכות היחידה שנשארה בו, הצד המוסרי, המידות המתוקנות והמצוות שבין אדם לחברו, עדיין עמדו לו. כשנפל גם בהם, נגזרה עליו מפלתו. כעת טופל עליו הנביא גם את חטאיו הקודמים, חטאי העבודה הזרה, שהם השורש לכל נפילותיו, ומעניש את אחאב על הכול:

וַיֹּאמֶר [...] [אליהו]: יַעַן הִתְמַכְּרָךְ לַעֲשׂוֹת הַרַע בְּעֵינֵי ה'. הִנְנִי מְבִיא אֵלֶיךָ רָעָה וּבְעֵרְתִי אַחֲרֶיךָ וְהִכְרַתִּי לְאַחֲאָב מִשְׁתִּין בְּקִיר וְעֶצוֹר וְעִזּוֹב בְּיִשְׂרָאֵל. וְנִתַּתִּי אֶת בֵּיתְךָ כְּבַיִת יִרְבָּעָם בְּן נֶבֶט וּכְבַיִת בַּעֲשָׂא בֶן אַחֲזָה אֶל הַפַּעַס

אֲשֶׁר הִכְעִסְתָּ וַתַּחַטֵּא אֶת יִשְׂרָאֵל. וְגַם לְאִיזָבֵל דִּבֶּר ה' לְאֹמֵר הַכְּלָבִים יֹאכְלוּ אֶת אִיזָבֵל בְּחַל יְזַרְעָאֵל. הִמֵּת לְאַחָב בְּעִיר יֹאכְלוּ הַכְּלָבִים וְהָמֵת בְּשַׂדֵּה יֹאכְלוּ עוֹף הַשָּׁמַיִם (מלכים א כא, כ–כד).

האם יש בסיפור הד לוויכוח בין ה' לנביאו? ייתכן שתחילת השיחה בין אליהו ואחאב מרמזת על כך. אליהו נשלח על ידי הקב"ה להוכיח את אחאב על חטאיו: "קום רד לקראת אחאב מלך ישראל אשר בשמרון הנה בכרם נבות אשר ירד שם לרשתו. ודברת אליו לאמר: כה אמר ה' הרצחת וגם ירשת? ודברת אליו לאמר: כה אמר ה' במקום אשר לקקו הכלבים את דם נבות ילקו הכלבים את דמך גם אתה" (שם שם, יח–יט). אליהו הלך אל כרמו של נבות וראה שם את אחאב, אולם בטרם הספיק לומר את תוכחתו התפרץ אחאב לעומתו: "ויאמר אחאב אל אליהו: המצאתני איבי?". שאלתו של אחאב מלמדת על תחושתו, שאליהו מחפש אותו. אין מוצאים אלא אם כן מחפשים. אחאב האשים את אליהו כי הוא חיכה למפלתו, המתין לשעה שבה תיגלה חרפתו. חיפשת אותי ומצאת, טוען אחאב. מפני מה חיפש אליהו את אחאב? מפני מה הוא רצה לחשוף את מפלתו? אליהו חיפש את אחאב מפני שרצה להוכיח את טענתו: עבודה זרה גוררת גם שחיתות מוסרית. הרי על כך הוא התווכח עם שולחו. הוא טען שלא ניתן לבטל את הבצורת, שכן אריכות אפו של ה' תביא את אחאב עצמו, ולאחר מכן את העם כולו, לנפילה מוסרית נוראה, נוסף על חטאי העבודה הזרה. כעת התברר שצדק.

תשובתו של אליהו לאחאב הפתיעה, וכללה מילה אחת בלבד: "ויאמר: מצאתי". אכן, אומר אליהו, מצאתי את מה שחיפשתי. צדקתי. כעת נוכל לשאול: כלפי מי מכוונים הדברים? מי הוא העומד לפני אליהו בשעה שהוא אומר "מצאתי"? ודאי שהדברים מהווים תוכחה כלפי אחאב, אבל אולי יש בהם גם אמירה כלפי שמיא. על כך התווכחנו, וכעת מצאתי שצדקתי.

דוגמה לדבר נוכל לראות בסיפור יונה. ספר יונה הוא סיפור של ויכוח בין האל לנביאו הגדול. יונה נשלח על ידי האל להוכיח את עיר החטאים נינוה, ומסרב ללכת. סופו שהלך בעל כורחו, וקרא אליה את הקריאה אשר ה' קורא אליה. מדוע סירב יונה ללכת להוכיח את אנשי נינוה על חטאם? מדוע הוא מסרב להשיב את אנשי נינוה בתשובה מחטאייהם הרבים?²⁸ יונה עצמו ענה על שאלתנו:

28 לתשובות על שאלה זו, ראו א' סימון, פירוש לספר יונה, מקרא לישראל, ירושלים–תל-אביב תשנ"ב. במבוא לספר, עמ' 3 ואילך, סוכמו ארבע תשובות לשאלה זו; הרב י'

"וַיִּתְפַּלֵּל אֵל ה' וַיֹּאמֶר: אָנֹכִי ה' הֲלוֹא זֶה דְבָרִי עַד הַיּוֹתֵי עַל אֲדַמְתִּי עַל כֵּן קִדַּמְתִּי לְבָרַח תִּרְשִׁישָׁה, כִּי יִדְעֵתִי כִּי אֲתָה אֵל חַנוּן וְרַחוּם אֲרַךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנָחָם עַל הַרְעָה" (יונה ד, ב). יונה תבע מהקב"ה שלא לסלוח לנינוה על חטאיה, כיוון שהוא צפה מראש שתשובתם אינה ראויה להתקבל לפני האל. מסתבר כי יונה אינו חולק על מושג התשובה, המופיע כבר בנביאים שלפניו, אולם הוא טוען שלא כל תשובה יכולה להתקבל ולכפר. תשובתם של אנשי נינוה אינה כוללת חזרה מן הרע בגלל הכרת ערכו של הטוב; אין בה רצון לתקן את החטא או את החוטאים, אלא להצילם מן העונש. "מִי יוֹדֵעַ יָשׁוּב וְנָחָם הָאֱלֹהִים וְשָׁב מִחֲרוֹן אַפּוֹ וְלֹא נֹאבֵד" (שם ג, ט).

לטענת יונה, תשובה מיראה שאינה מביאה להכרת ערכו של הטוב, אלא באה להציל את האדם מרעתו, אינה ראויה להתקבל וגם לא תחזיק מעמד. מיד כשתסור הסכנה מעל לראשם, כשתשובתם תסלק את האיום מעליהם, ישובו אל מעשיהם הרעים. האם ניתן לקבל תשובה שאין בה רצון לתיקון ואין בה שאיפה אל הטוב, אלא רק הצלה, וגם היא לזמן קצר? יונה התווכח עם הקב"ה על ערכה של התשובה שעושים אנשי נינוה. הקב"ה החליט לקבל את תשובתם, ויונה התמרד. לדעתו, קבלת תשובת אנשי נינוה אינה אמת. יש מקום לתשובה כנה ואמתית שתחזיק מעמד לאורך ימים ושנים, אבל תשובת אנשי נינוה אינה מתוך הכרת ערכם של הצדק והמוסר, אלא מפחד ה'. מה יקרה כשתסור הגזרה הנוראה מעל לראשם? הם יחזרו לחטאם.

קבלת תשובתם בידי האל הביאה את יונה לצאת מן העיר, "וַיֵּשֶׁב מְקַדָּם לְעִיר וַיַּעַשׂ לוֹ שָׁם סֵכָה וַיֵּשֶׁב תַּחְתֶּיהָ בְּצֶל עֵד אֲשֶׁר יִרְאֶה מֶה יְהִיָּה בְּעִיר" (יונה ד, ה). מדוע יונה, שסיים את תפקידו, ישב מחוץ לעיר לראות מה יהיה בעיר? מה הוא ציפה שיקרה בה? יונה המתין לראות כיצד אנשי העיר יחזרו לחטאם לאחר שיינצלו מן הפורענות. כשלא תבוא עליהם הפורענות והם ישובו לחטאתם ודרכם הרעה, יאמר לקב"ה: מצאתי.

נשוב אל אליהו בכרם נבות. אליהו אמנם לא בנה סוכה ליד ארמונו של אחאב, אך כיונה בשעתו, הוא עמד והמתין לראות אם יתגשמו מחשבותיו, אם תחזיתו ביחס לאחאב תתקיים. ובשעה שנפל אחאב אמר אליהו: מצאתי. סיפור כרם נבות מוכיח שאלהו צדק בטענתו שההידרדרות הרוחנית תהפוך במהירות

יעקבסון, חזון המקרא, תל אביב [חש"ד], ב, מהדורה שביעית, עמ' 386; ד' הנשקה, "למשמעו של ספר יונה", מגדים כט (תשנ"ח), עמ' 75-90.

להידרדרות מוסרית שתפיל את הבניין כולו. אלא שלמרות התגשמות תחזיתו של אליהו, לא רצה הקב"ה לעצור את הגשמים. אכן, עצירת הגשמים על ידי אליהו לא הביאה את השינוי המיוחל. גם המעמד על הר הכרמל לא הביא לחזרה בתשובה של אחאב וממלכתו. תגובת העם לנס הגדול, "וַיֵּרָא כָּל הָעָם וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם וַיֹּאמְרוּ ה' הוּא הָאֱלֹהִים ה' הוּא הָאֱלֹהִים" (מלכים א יח, לט) לא החזיקה מעמד זמן רב. בייאושיו, עזב אליהו את ממלכת ישראל החטאה, פנה אל ממלכת יהודה ומשם אל המדבר, וביקש את נפשו למות.

בראשית המאמר שאלנו: אם "היה קשה בעיני הקב"ה שישראל שרויין ברעב" (כדברי רש"י לפסוק ז) מדוע הוא לא הפסיק את הרעב באופן חד צדדי? לאור האמור מסתבר, כי הסכמת הקב"ה, גם אם בדיעבד ולאחר גזרת אליהו, לעצור את השמים ולהביא בצורת קשה על ממלכת ישראל, היא הראיה כי הקב"ה הכיר בכך שהיה צדק בטענתו של אליהו, כי נקודת הזכות של ישראל לא תחזיק מעמד זמן רב. מאבקו של אליהו זכה לגיבוי אלוהי בגלל נקודת האמת שהייתה בו. מסיבה זו אליהו עצמו לא חזר בו מגזרתו. ההתנגדות האלוהית למהלכיו של אליהו לא הייתה מפני שטעה בהבנת מצב דורו, אלא משום שהדרך שבה הלך לא הייתה יכולה להביא את התוצאות שלהן ציפה אליהו. ואולי מפני שערכו של הטוב גדול כל כך, שגם כאשר הוא טוב קטן וזמני ונוגע רק בצד אחד של החיים (מצוות שבין אדם לחברו) עדיין אי אפשר להתעלם ממנו. לא ניתן להתייחס אל עושה טוב ורע כאילו יש בו רק רע.

החינוך, וביותר הניסיון לחזרה בתשובה, מתחיל מהעצמת הטוב שבאדם, בחברה ובדור כולו, ולא מדחיקתו ומהתייחסות אל הרע לבדו. אמנם לצדו של אליהו עומדת הטענה כי דורו של אחאב היה על סף תהום, ובשעה קשה זו לא ניתן להעצים את הטוב. קודם כול יש לעצור את ההידרדרות הנוראה. אבל דווקא תוצאות מאבקו מלמדות שגם על סף תהום לא ניתן לחנך במהלומות. שינוי עמוק בחברה ואולי גם בפרט לא ייכון ללא מהלך חינוכי הנותן מקום גם לטוב שבאדם.

